

»PESEM OD KOLARE«

Mojca Ramšak

Filozofska fakulteta, Ljubljana

mojca.ramsak@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.36.405-412

V rokopisnem oddelku mariborske Univerzitetne knjižnice hranijo nevezan rokopis *Ljudske pesmi* (Pesem od ledig lubezen, Pesem od Kolare, Pesem od Bratišine), ki jih je leta 1847 zapisal Urban Krepš. Rokopis na šestih listih v bohoričici je bil najden v Kamnici pri Mariboru, leta 1974 pa ga je knjižnici podaril direktor Bruno Hartman. Druga pesem rokopa, Pesem od Kolare, je ena od 12 različic ljudskih pesmi o koleri, ki so bile do zdaj najdene, in je edina s Štajerskega, čeprav se vsebinsko nanaša na tedanjo Kranjsko. Verzije, ki jih hrani Glasbenonarodopisni inštitut, je leta 1959 deloma analizirala Zmaga Kumer. Nova najdba je pomembna, ker se pesem nanaša na prvi val kolere na slovenskem ozemlju v tridesetih letih 19. stoletja, medtem ko so druge pesmi nastale kasneje.

kolera, ljudska pesem, rokopis, 19. stoletje

The University of Maribor Library Manuscript Collection keeps an unbound manuscript *Folk Songs* (Pesem od ledig lubezen, Pesem od Kolare, Pesem od Bratišine), written by Urban Krepš in 1847. The manuscript, written on six sheets in the Bohorič alphabet, was found in Kamnica near Maribor in 1974 and was donated to the library by director Bruno Hartman. The second song Pesem od Kolare is one of the twelve versions of folk songs about cholera found so far, and it is the only one from Styria, although it refers to the region of Carniola. The versions kept in The Institute of Ethnomusicology, Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, were partly analysed by Zmaga Kumer in 1959. The new discovery is important because the song refers to the first wave of cholera in Slovene lands in the 1830s, while other songs appeared later.

cholera, folk song, manuscript, 19th century

V poletnih mesecih leta 1836 se je iz Lombardsko-beneškega kraljestva začela širiti kolera.¹ Proti vzhodu se je širila skozi Trst v Istro na Kranjsko in Koroško. V celovškem in beljaškem okraju je bolj razsajala po podeželju kot v Celovcu, kjer je zbolelo le nekaj ljudi. Na Kranjskem se je širila iz postojnskega okrožja v ljubljansko in novomeško, kjer je zbolelo kar 7.297 ljudi. Iz Istre se je širila na jug, v Dalmacijo, iz Kranjske pa na Štajersko, kjer je bilo najhuje prizadeto mariborsko okrožje, saj je

¹ Kolera je akutna nalezljiva epidemična črevesna bolezen, ki jo povzročata vibrij *Vibrio cholerae* in se širi z okuženo hrano in vodo. Poteka z bruhanjem, vodeno diarejo ter hudo izgubo vode in elektrolitov. Nezdravljena je smrtna v visokem odstotku (SMES 2004). Leta 1884 je Koch odkril bacil *Vibrio cholerae*, ki sta ga Ferran in pozneje Haffkine uporabila za živo cepivo proti koleri (Kraigher, Ihan 2011: 15).

zbolelo okoli 500 ljudi. Maribor in Gradec je epidemija le oplazila, tudi v celjskem okrožju je bilo le nekaj primerov bolezni. Iz Štajerske se je kolera prenesla v Spodnjo Avstrijo in na Dunaj, od koder so se okužile še Ogrska, Češka, Moravska, Šlezija in Galicija² (Keber 2007: 60). Drugi val epidemije kolere je izbruhnil leta 1849, takrat je v habsburški monarhiji za kolero umrlo 145.000 ljudi, bolezen pa so prenašali zlasti premiki vojaških čet zaradi revolucionarnega leta 1848. V drugi polovici avgusta 1849 je bilo nekaj primerov na Štajerskem, v krajih ob Dravi. Ob drugi epidemiji so imeli oblasti in ljudje s kolero že določeno izkušnjo, ki je strah pred neznanim zamenjala za natančneje definiran strah; ljudje so tokrat natanko vedeli, česa naj se bojijo. Kljub temu pa se v drugi epidemiji zaradi splošnega nepoznavanja načina prenosa bolezni in neučinkovitosti obstoječih zdravil učinkovitost ukrepov ni mogla povečati. Leta 1849 so poleg nemških časopisov *Laibacher Zeitung* in *Illyrisches Blatt* o epidemiji kolere poročale tudi *Novice*, ki so povečale informiranost prebivalstva, saj so zajele tudi del slovenske javnosti, ki ni znala nemško. Kranjsko pa je najbolj prizadela tretja epidemija kolere leta 1855, ko je zbolelo 19.370 ljudi, umrlo pa 5.748. Na Štajerskem je bilo število bolnih leta 1855 najnižje od vseh dežel, zbolelo je 149 ljudi, umrlo pa 63. V celotni monarhiji je takrat zbolelo 662.814 ljudi in umrlo 270.915. Največ umrlih je bilo na Ogrskem, v Banatu in Vojvodini, kjer je umrla skoraj polovica vseh bolnikov. Zatem sta bili še dve epidemiji kolere leta 1866 in 1886. Pri zadnji epidemiji naj bi na Kranjskem umrlo 68 ljudi. V devetdesetih letih 19. stoletja so bile še tri epidemije v nekdanji Avstro-Ogrski (Keber 2007: 77–78, 88, 91–92, 151, 164–165, 182).

20. junija 1836 je v falskem nabornem okraju izbruhnila kolera, ki jo je tja zanesel neki zakonski par, ki je trgoval s perutnino in jajci. Mož je kmalu umrl, nato še žena. Krajevni organi (rihtar in ranocelnik) so hitro ugotovili bolezen, vendar je divjala že z vso močjo. V slabih dvanajstih tednih je umrlo več kot 300 oseb, okrog 860 jih je obolelo in nato dalj časa bolehalo za posledicami. Kolera je najprej in najmočneje izbruhnila na levi strani Drave, preskočila naravno oviro in v treh tednih zajela še ruško faro. Od tod se je razširila še v Lovrenc na Pohorju, kjer se je omejila (Vrbnjak 1985: 362).

Evropske različice pripovedke o posebljeni Kugi, ki kot ponočna potnica nastopi tudi v istoimenski baladi Antona Aškercarja,³ v srednji in severni Evropi nastopajo kot

² Izvirna navedba v Gertraud Krebs: Die geographische Verbreitung der Cholera im ehemaligen Oesterreich-Ungarn in den Jahren 1831–1916. *Veröffentlichung aus dem Gebiete des Volksgesundheitsdienstes*, 65. Band, 6. Heft. Berlin: 1941.

³ Anton Aškerc, Ponočna potnica (Ljubljana, 1890):

Po nebu ščip plava, / šumi, šumi Drava ... / »Prepelji, brodnik, me takoj! / Oh, meni mudi se, / in preden zdani se, / mi daleč je priti nocoj.« // Po nebu ščip plava, / šumi, šumi Drava ... / Čez reko čoln črni leti. / A potnica pozna, / velika in grozna / z brodnikom v njem tiho sedi. // »Telo ko kost suho / zavijaš v rjuho; / mrtvaški iz ust diše ti puh! / Pod čelom prikrita / dva ogla gorita ... / Živ človek si, ali si duh?« // »Kaj znoj si otiraš? / Kaj v me se oziraš? / Napréj, naprej tiraj svoj čoln! ...« / In žena vzravna se, / glej, veča se, rase – / ves čoln že je skoraj je poln. // Po nebu ščip plava, / šumi, šumi Drava ... / Pri bregu! Čoln butne na kraj ... / »Kdo tujka si grozna? / O, potnica pozna, / brodnino odštej mi sedaj! –« // »Za manoj smrt bleda, / puščoba in beda, / strah, stok in drget pred menoj! / Kdo tvoja sem druga? / Ime mi je – kuga! / Nocoj grem na desni breg tvoje! // V vsak dom se odpravim, / ljudi vse podavam ... / A tebi naj milost storim! / Ne boš čul vpijočih / in gledal ne mročih – / zdaj prvega tebe vmorim!«

Smrtnice (*Todin*) navadno skupaj s Smrtnikom, posebej Smrtjo (ki je v germanških jezikih moškega spola), pri južnih Slovanih pa brez te družbe. V južnoslovanskih različicah sta pomembni predvsem dve lastnosti Kuge. Prva je, da se jo da z jedjo, zlasti z mlekom, podkupiti, da darovalcem prizanese. Druga lastnost pa je, da potrebuje Kuga za prehod prek vode – reke ali morskega preliva – človeka, ki jo s čolnom prepelje – to je osnova za pripovedke o ponočni potnici Kugi in za Aškerčevo balado, za katero je snov dobil v vzhodnih Slovenskih gorica. Ustrezno pripovedko, ne sicer iz Slovenskih goric, ampak z Drave na Štajerskem, je objavil Janko Glazer leta 1949 v oceni Aškerčevega zbranega dela. Slišal jo je od svoje matere, tej pa jo je kot svoj doživljaj povedal njen prastric, ki je bil v mladih letih brodnik v Selnici nasproti Ruš zahodno od Maribora. Poklicalo ga je ponoči z ruškega brega in na selniški breg je prepeljal nevidno Kolero; še tisti dan je zbolelo pol vasi. Tudi pri njih doma so skoraj vsi umrli. Prastric pa se je sam s strdjo ozdravil, drugače bi pobralo še njega. Janko Glazer je tam objavil tudi zgodovinsko sporočilo o koleri v Rušah in okolici v letu 1836 (Grafenauer 1957: 154–155).

Glazer je poročilo zapisal na podlagi zabeležke ruškega kronista, jožefinca Janeza Godine (1785–1876), ki je kroniko pisal v nemščini. Napisal je več kot 200 strani, a kronika je med drugo svetovno vojno propadla, ohranili so se le Glazerjevi prevedeni izpiski:

Avgusta leta 1836 je v župniji Ruše izbruhnila strašna nalezljiva bolezen kolera in je trajala do 4. oktobra, ko je umrla za to boleznijo zadnja oseba. Med tem časom je zbolelo v fari 206 oseb in 38 jih je umrlo. Posebno je razsajala bolezen v septembru, in sicer v občinah Bistrica in Ruše. V Selnici je bila kolera že 14 dni prej: v Rušah smo upali, da ne pojde čez Dravo; ali to upanje je splavalo po vodi. Nenadoma so zboleli v Bistrici skoraj vsi prebivalci in v 10 urah je bilo že 9 mrtvih. Iz Bistrice je prišla v Ruše in je Bezeno vmes popolnoma izpustila, kar je nerazumljivo. Ko je bolezen izbruhnila, je bilo čutiti mrtvaški duh: vse ptice so se odstranile in se vrnila šele, ko je bilo kolere konec (Glazer 1948: 159–160).

Glazerjeva zgodba o videnju nevidne Kolere na Dravi, spisana po doživetju sorodnika, brodnika na Dravi, se ujema s tujimi likovnimi predstavami o tej bolezni v 19. stoletju. Epidemija kolere je bila pogosto upodobljena v obliki razprostrtega zastrupljenega zraka s kostmi namesto udov, ki zdrobi in potepta vse pred seboj. Poudarek zapisane zgodbe je na nevidnosti Kolere. To se ujema s tedanjo medicinsko teorijo o miazmi oz. kužilih, strupenih razpadajočih organskih snoveh in izparinah iz zemlje, ki naj bi bile vzrok za nalezljive bolezni, kot so mislili pred odkritjem mikroorganizmov. Konec 19. stoletja so teorijo o kužni nevidni sili opuščali, saj je Robert Koch odkril povzročitelje antraksa, tuberkuloze in kolere. Miazmatska teorija pa je posredno ostala ohranjena v slovstveni folklori.

O koleri govori tudi Pesem od Kolare, ki jo hrani domoznanski oddelek mariborske Univerzitetne knjižnice (UKM Ms 563). Gre za nevezan rokopis z naslovom *Ljudske pesmi* (Pesem od ledig lubezen, Pesem od Kolare, Pesem od Bratišine), ki jih je leta 1847 zapisal Urban Kreps. Rokopis na šestih listih v bohoričici je bil najden v Kamnici pri Mariboru, leta 1974 pa ga je Univerzitetni knjižnici podaril Bruno Hartman.

Druga pesem rokopisa, Pesem od Kolare, je ena od 12 različic ljudskih pesmi o koleri, ki so bile do zdaj najdene, in je edina s Štajerskega, čeprav se vsebinsko nanaša na tedanjo Kranjsko. Ostale verzije, ki jih hrani Glasbeno narodopisni inštitut pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, je leta 1959 deloma analizirala Zmaga Kumer.

Brez prečrkovanja v gajico se pesem glasi takole:

Pefem od Kolare

1.

Kbogi se mormo sdehniti
fkof to bolefen Kolaro
Zhe ofe ludi vmoriti
fkof to bolefen Kolaro
Zhe ofe ludi moriti⁴

2.

Tam dole Vmesti lubleinfkem
Sjih je o'merlo ofem sto
Moj bog Kaj bade to⁵

3.

Ta gore per svetem Jakobi
So fi grobi frifhni bli
So fi grobi frifhni bli
No krišhi⁶ novi ofi.

4.

Tam dole na shena vmerla je
Poftila je devet otrokov
I prifhla bolefen Kolaro
Omorila jih je se devet.

5.

Tam dole per svetem Krišhi⁷
Se je trofilo možhno flo
Ko bi se grobi odpirali
Ino spet fapirali

6.

Lobleinfki Sholmafter je jo spifo,
Te jo dau na dunavo,
Na dunavi je lepo pejejo
To pefem Kolaro.

7.

Zefar je jo v'roke fel
No je jo shaluvati fashel

⁴ Iz rokopisa ni mogoče razbrati, da bi bil to refren, ki se ponavlja ob vsaki naslednji kitici.

⁵ Čeprav so vse druge kitice štirivrstične, ta ni krajša, ker bi bil rokopis poškodovan, pač pa zato, ker je za razliko od drugih kitic, ki pripovedujejo oz. opisujejo razmere zaradi bolezni, v njej edinkrat izražena skrb vzbujajoče bivanjsko vprašanje: kaj bo z nami, kako bomo preživel – »Moj bog kaj bade to?«

⁶ Verjetno: *krišhi*. Zaradi vpliva nemške grafije so črki *s* pogosto dodajali gornjo kljukico, ki je grafično podobna strešici, v resnici gre le za *s*, oblikovan pod starejšim pisnim vplivom.

⁷ Gl. prejšnjo opombo.

Moj Bog moj Bog Kaj bode to
 Tega fhe nikoli ni blo
 8.

Fajmofter fo jo v'feli,
 So jo na deškele⁸ dali
 Na lafhkem jo lepo pejejo
 Na Krainfkem glih tako.

Finif 1847 [nečitljiv podpis oz. inicialki z ornamentom in podčrtavo].

Zmaga Kumer (1959) je ugotovila, da je Pesem od kolere Karel Štrekelj označil za umetno, zato je tudi ne najdemo v izdaji *Slovenskih narodnih pesmi* (1895, 1900, 1904, 1908), hkrati pa domneva, da je Pesem o koleri na Kranjskem za nekoga, ki presoja ljudsko poezijo po umetniški vrednosti, nemara res samo nepomembna verzifikacija. Nasprotno je za folklorista z več vidikov zanimiv in raziskave vreden pojav. Poznanih je bilo deset zapisov te pesmi (iz Cerknega in Podmelca – ena verzija, iz Dolenjske, brez navedbe kraja, iz Sevnice, Pijave Gorice pri Igu, Konfina pri Moravčah, Cegelnice pri Novem mestu, Šmarce pri Kamniku, Trzina pri Kamniku, Žej pri Moravčah), ki so bili zapisani med letoma 1906 in 1937 (Kumer 1959: 2).

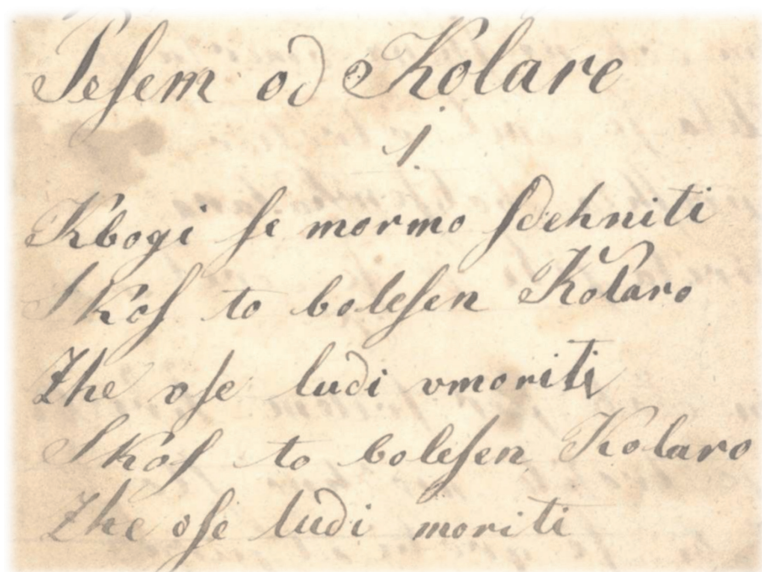
Pesem od Kolare, najdena v Kamnici pri Mariboru, datirana z letom 1847 (UKM Ms 563), pa je očitno še enajsta, doslej neznana verzija. Te ni poznal niti Milan Dolenc, ki je popisal in zbral podatke za kar 227 ljudskomedicinskih bukev in zapisov s podatki o zdravilstvu in ranocelništvu, zagovori, molitvami, nasveti za zdravljenje ljudi in živine (Dolenc 1983–1987).

O prepisovalcu Urbanu Krepsu v Pesmi od Kolare ali iz drugih prepisov pesmi (Pesem od ledig lubezen, Pesem od Bratišine) ne izvemo ničesar. Njegova bohoričica je čitljiva in lepo izpisana. Pesmi so napisane s črnim črnilom. Videti je, da se je trudil za lepo obliko prepisov, ker si je predhodno na papir zarisal tanke črte s svinčnikom, da mu pri pisanju roka ne bi zašla. Razmiki med vrsticami so enakomerni, številke kitic so na sredini in prav tako rahlo podčrtane. Strani so v kotu na levi ali desni oštevilčene z debelejším svinčnikom, prepisovalec se je trudil, da bi bili prepisi ljudskih pesmi videti kakor v knjigi. Vseh oštevilčenih strani je 12. Na koncu prepisov je pripis »Finis.«, pod njim je prepisovalčev podpis Urban Kreps, zraven katerega je nečitljiva čačka, verjetno podpis ali inicialki,⁹ spodaj pa še letnica 1847, ki je podčrtana s svinčnikom, a brez ravnila. Papir rokopisa je ob robovih načet, po sredini na pregibu je bil verjetno polit ali zmočen, na nekaterih mestih so mastni madeži ali madeži razredčenega črnila. Ni znano, ali so bili listi speti med kakšne platnice.

Glede na druge verzije je tudi v verziji iz Kamnice pri Mariboru avtorstvo pesmi priznано ljubljanskemu šolmoštru, z navedbo na začetku šeste kitice »Lobleinski Sholmafter je jo spifo« (UKM Ms 563), jezik pa je bolj ali manj pravilna slovenščina in narečje.

⁸ Gl. prejšnji opombi.

⁹ Pisna praksa izobraženih oz. kultiviranih piscev je bila, da je, če se je podpisal sam, lastnoročno, k svojemu imenu (pogosto v obliki čačke) dostavil črki *mp* ali *m. pr.* (*manu propria* oz. lastnoročno).

Slika: Urban Kreps: Pesem od Kolare, 1847 (Kamnica pri Mariboru) (vir: UKM Ms 563)

Zmaga Kumer (1959: 3) domneva, da pesem o koleri ni prišla med ljudi ali se širila s tiskom. Kitico o ženi z devetimi otroki in več sto mrtvih vsebujejo skoraj vse različice, tudi ta iz Kamnice. Le verzija pesmi iz Cegelnice pri Novem mestu, zapisana leta 1911, je nima. Ta verzija tudi sicer vsebinsko najbolj izstopa. Mesto, kjer so zaradi kolere pomrli vsi prebivalci, se v različicah imenuje: Majland,¹⁰ Keheronija,¹¹ Elion, mesto Beneško, mesto teržaško (Trst), eno mesto, mirno mesto. Različice pesmi različno pripovedujejo glede širjenja pesmi o koleri izven Ljubljane, domnevne kraja nastanka, saj jo pojejo po vsej deželi, na Laškem, na Kranjskem, na Dunaju, na dunavi¹² (UKM Ms 563), na Štajerskem, na Nemškem. Ena inačica podaja znake bolezn, ko pravi, da »človek rata [postane] črn, plov, preden umre« (Kumer 1959: 3). Zato je kolera poimenovana tudi modra bolezen ali modra smrt, saj zaradi hude izgube tekočine barva bolnikove kože postane modrikasto-siva.

Zmaga Kumer (1959: 3) meni, da ena različica vsebuje tudi misel o močnem potresu pri Sv. Krištofu, morda pa gre samo za premikanje zemlje zaradi pogostega prekopavanja na pokopališču. Tako je razumeti verzijo iz Kamnice pri Mariboru (»Tam dole per svetem Krišhi¹³ / Se je trofilo možhno flo / Ko bi se grobi odpirali / Ino fpet fapirali«) (UKM Ms 563). Ta 5. kitica se verjetno nanaša na ljubljansko pokopališče Sv. Krištofa,¹⁴ kjer so zaradi mrličev, ko je junija in avgusta leta 1836 na dan

¹⁰ Iz nem. *Mailand* za ital. *Milano*.

¹¹ Neugotovljivo mesto.

¹² Pisano z malo začetnico.

¹³ Gl. opombo 6.

¹⁴ Danes Navje, kulturni spomenik državnega pomena, ki sta ga leta 1936 uredila Jože Plečnik in Ivo Spinčič. Nekdanje pokopališče, ki je bilo na tem mestu od 18. stoletja do leta 1836, ko je bilo preseljeno na Žale.

umrlo 5–7 oseb, izkopali toliko grobov, da je postalo premajhno in so grobarji morali varčevati s prostorom. Baje so v grobove odraslih pokopavali tudi istočasno umrle otroke in prekopavali nekaj let stare grobove (Kumer 1959: 3).

Na podeželju je bilo prav tako veliko žrtev zaradi kolere. Pevka ene od različic je Zmagi Kumer povedala, da so v neki vasi pri Ribnici umrli vsi prebivalci razen dveh. V osmih dneh od izbruha je umrl tudi edini tamkajšnji zdravnik, ranocelnik¹⁵ (Kumer 1959: 3). Verzija iz Kamnice pri Mariboru se glede na čas nastanka, leto 1847, nanaša na prvi izbruh kolere leta 1836.

Zaradi kolere je delo na polju zastalo, pšenica je dolgo ostala nepožeta, ljudje so obupavali in se na romanjih priporočali za pomoč. Takrat ljudem ni bilo jasno, zakaj so umirali tudi tisti, ki z bolniki niso prišli v stik, medtem ko se je mnogi zdravniki in strežniki niso nalezli. Časopisi so v isti sapi dajali navodila za obrambo in svarili pred mazači, bolezen pa imenovali šibo božjo, zoper katero ni pomoči. Pozimi je bolezen pojenjala (Kumer 1959: 4).

Zmaga Kumer domneva, da se druge različice pesmi najboljše ujemajo z letom 1855, torej časom najhujšega navala kolere. Tudi vrstice o nenadni smrti žanjc na ljubljanskem polju pritrjujejo temu (Kumer 1959: 4). Različica iz Kamnice pri Mariboru pa pesem prestavi še bolj nazaj, v čas prvega izbruha kolere leta 1836. To lahko sklepamo tudi iz konca 7. kitice (»Moj Bog moj Bog Kaj bode to / Tega fhe nikoli ni blo«). Besedilo je kot skupek novic, ki so krožile med ljudmi, bodisi da so bile resnične ali izmišljene, stvarne ali pretirane, sodobne, bodisi vzete iz spomina na prejšnje navale bolezni, zlasti na prvega leta 1836. Najverjetneje je pesem nastala, ko je epidemija že začela pojenjavati (Kumer 1959: 4). Pesem o koleri je zapisal in objavil tudi Josip Jurčič pod naslovom Bolezen kolera, objavljena pa je v deveti knjigi njegovih *Zbranih del* (Jurčič 1969: 219–220).

Vsekakor je nalezljiva bolezen, za katero zdravljenje ni bilo na voljo, močno zaznamovala življenje ljudi v 19. stoletju. Higienške in splošne razmere so bile slabe, zdravniki so bili daleč, dragi in tudi niso nujno govorili slovensko, zdravstvenega zavarovanja ni bilo. Ljudje so si informacijo o bolezni prenašali tudi v pesmih, ki so nastale zaradi prestanega trpljenja. Ena od njih je Pesem od Kolare, ki do zdaj še ni bila nikjer omenjena.

Literatura

- DOLENC, Milan, 1983–1987: Bibliografija rokopisnih ljudsko-medicinskih bukev in zapisov s slovenskega etničnega območja. *Slovenski etnograf* 31. 31–74.
- GLAZER, Janko, 1949: Anton Aškerc, Zbrano delo. Prva knjiga Balade in romance. Lirske in epske poezije. Ljubljana: Državna založba Slovenije 1946. *Slavistična revija* 2/1–2. 155–160.
- GRAFENAUER, Ivan, 1957: Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi. *Slovenski etnograf* 10. 97–112.
- JURČIČ, Josip, 1969: *Zbrana dela* 9. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

¹⁵ Ranocelnik (ponekod v literaturi tudi ranocelik, ranocelec) je bil rokodelec, ki se je ukvarjal z zdravljenjem ran, naravnavanjem zlomov, manjšimi kirurškimi posegi in izdiranjem zob. Od 17. stoletja naprej so morali opraviti preizkus znanja in imeti dovoljenje za delo (SMES 2004).

- KEBER, Katarina, 2007: *Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KRAIGHER, Alenka, IHAN, Alojz, 2011: Pomen cepljenja. Alenka Kraigher, Alojz Ihan, Tadej Avčin (ur.): *Cepljenje in cepiva: dobre prakse varnega cepljenja*. Ljubljana: Sekcija za preventivno medicino SZD, Sekcija za klinično mikrobiologijo in bolnišnične okužbe SZD, Inštitut za varovanje zdravja. 14–17.
- KUMER, Zmaga, 1959: Pesem o koleri. *Slovenska glasbena revija* 5/1–2. 2–5.
- Slovenski medicinski e-Slovar* [= SMES], 2004. Uredili Miroslav Kališnik idr. Elektronska izdaja. Verzija 1.0. Ljubljana: Lek, Medicinska fakulteta.
- Univerzitetna knjižnica Maribor [= UKM]: Ms 563: KREPS, Urban, 1847: *Ljudske pesmi* (Pesem od ledig lubezen, Pesem od Kolare, Pesem od Bratišine).
- VRBNJAK, Metka, 1985: Gospodarska in socialna podoba Ruš in okolice med 1812 in 1843. *Ruška kronika*. Maribor: [Krajevna skupnost Ruše]. 316–391.